

ГІПАНІМІЯ ЯК СРОДАК СІСТЭМнай АРГАНІЗАЦЫІ ЛЕКСІКІ

Ступень даследавання лексікі моў свету параўнальна нізкая ў сілу больш складанай і менш выразнай яе арганізацыі (у параўнанні з фаналогіяй і граматыкай). Адсутнасць поўных і дакладных апісанняў лексікі вымушае выкарыстоўваць тэрмін “сістэма” ў адносінах да лексікі дастаткова ўмоўна. Калі прыняць, што сістэма – гэта сукупнасць узаемаабумоўленых або пэўным чынам упарадкаваных элементаў, якія ўтвараюць нейкае адзінства, а структура – гэта сукупнасць узаемаадносін паміж гэтымі элементамі або спосаб упарадкавання элементаў у сістэме, то пры даследаванні лексічнай сістэмы адразу ўзнікае пытанне наконт паняцця слова і яго лексічнага значэння.

Праблема дэфініцыі слова не мае і сёння адназначнага рашэння ў мовазнаўстве, нягледзячы на тое, што самастойнасць гэтай моўнай адзінкі і яе цэнтральнае месца ў моўнай сістэме з’яўляецца яўным фактам. У азначэнні лексічнага значэння слова ў многіх навукова-метадычных выданнях (і ў падручніках па “Беларускай мове” для ВНУ) два паняцці “лексічнае значэнне слова” і “сэнс слова” падаюцца, як адно.

Лексічнае значэнне слова складаецца не толькі з яго агульнага значэння, а і з разнастайных кантэкстуальных, сітуацыйных і пераносных значэнняў, якія набывае слова пры выкарыстанні ў маўленні. Гэта значыць, што значэнні адзінак маўлення (словаўжыванняў) пры іх выкарыстанні з’яўляюцца варыянтамі агульнага лексічнага значэння слова. У маўленні значэнне слова актуалізуецца і набывае больш канкрэтны змест за кошт асаблівасцяў камунікатыўнай сітуацыі і лексічнай спалучальнасці слова. Чым больш шырокае кола лексічнай спалучальнасці слова, тым больш яго семантычны аб’ём.

Тэрмін “сэнс” па-рознаму інтэрпрэціруецца мовазнаўцамі. Калі адны лічаць, што сэнс – гэта спосаб прадстаўлення прадмета ў імені (*нявестка – жонка сына, дачка сваці, дачка свата*), то другія разглядаюць сэнс як пазамоўную катэгорыю, з дапамогай якой рэалізуецца ўнутрымоўная з’ява – лексічнае значэнне. На думку Б.А. Плотнікава, сэнс з’яўляецца катэгорыяй маўлення ў процілегласць значэнню – моўнай катэгорыі. Сукупнасць сэнсаў, якія рэалізуюцца пры ўжыванні слова ў маўленні, і складае лексічнае значэнне слова. Лексічная сістэма мовы – гэта словы пэўнай мовы плюс сукупнасць адносін паміж імі, а структура – гэта сукупнасць адносін паміж словамі [1, с. 38]. Такім чынам, структура лексічнай сістэмы – гэта толькі частка гэтай сістэмы, яе ўнутраная арганізацыя. Складанасць сістэматызацыі слоўнікавага складу мовы, вельмі вялікай колькасці лексічных адзінак вымушае вучоных выказвацца нават пра немагчымасць апісаць лексічную сістэму ў цэлым (О. Есперсен, Дж.Х. Грынберг, Б.А. Сярэбраннікаў, Н.А. Слюсарова і інш.)

Сутнасць сістэмнай арганізацыі лексікі праяўляецца ў першую чаргу ў семантычных сувязях паміж словамі. Зыходнымі сістэмнымі адносінамі ў мове, як вядома, з’яўляюцца парадыгматычныя і сінтагматычныя адносіны.

Парадыгматычныя адносіны характарызуюць класы слоў (парадыгмы), выдзеленыя на аснове іх фармальнай або семантычнай агульнасці. У лексічнай парадыгматыцы ўлічваюцца адносіны лексем да іншых лексем мовы і аналізуюцца іх якасці ў проціпастаўленні адна другой або ў іх узаемасувязі.

Адным з відаў парадыгматычных адносін з'яўляецца імплікацыя, або адносіны ўключэння. Імплікацыйныя адносіны – гэта семантычныя адносіны, іх змест зводзіцца да падпарадкавання від ← род, частка ← цэлае. Усе словы аднаго парадыгматычнага рада могуць заняць месца адзін аднаго ў адной і той жа пазіцыі дзякуючы таму, што знаходзяцца ў рода-відавых адносінах або называюць частку/цэлае. Такія адносіны заснаваны на падпарадкаванні від ← род, частка ← цэлае: *чырвоны, зялёны* ← *колер*; *настаўнік, урач* ← *прафесія*; *дзень, ноч* ← *суткі*; *дуб, сасна* ← *дрэва*; *камель, галіны* ← *дрэва і г.д.* Адносіны частка ← цэлае характэрны для слоў, якія называюць канкрэтныя прадметы, таму іх замена ў адной і той жа пазіцыі магчыма толькі ў некаторых выпадках.

З дапамогай адносін імплікацыі лексіка арганізуецца ў поўную сістэму як па семантычных прыкметах, так і граматычных [2, с. 134]: *рамонак* ← *неадушаўлённы назоўнік* ← *канкрэтныя назоўнікі* ← *назоўнікі* ← *знамянальная часціна мовы* ← *часціна мовы*; *рамонак* ← *кветкі* ← *расліны* ← *канкрэтны аб'ект прыроды* ← *прырода*. Такія парадыгматычныя адносіны ў лексіцы атрымалі назву гіпанімія, а словы, звязаныя на аснове рода-відавых адносін – гіпонімы (па аналогіі з сінонімамі і антонімамі). Гіпонім – слова, якое падпарадкавана паводле сваёй семантыкі другому слову, а слова, якое падпарадкоўвае, уключае ў свой семантычны аб'ём іншае слова, называецца гіперонімам. Семантычныя адносіны гіпонімаў у адным парадыгматычным радзе – гэта адносіны элементаў аднаго роду, яны ўтрымліваюць змест гепероніма і проціпастаўлены адзін аднаму на аснове дыферэнцыяльных семантычных прыкмет: *філалогія, фізіка, хімія, астраномія, гісторыя* ← *навука*.

Гіпанімія з'яўляецца адным з фундаментальных сродкаў сістэмнай арганізацыі лексікі. Сінанімічныя, антанімічныя адносіны паміж словамі вылучаюцца іменна ўнутры гіпаніміі. На аснове гіпаніміі лексічныя адзінкі аб'ядноўваюцца ў тэматычныя і лексіка-тэматычныя групы, семантычныя палі, што знаходзіць сваё адлюстраванне ў структуры ідэаграфічных слоўнікаў.

На жаль, у беларускай лексікаграфіі гіпанімія выкарыстоўваецца толькі як сродак для азначэння лексічнага значэння слова ў тлумачальных слоўніках, значэнне слова вызначаецца праз рода-відавях адносіны: *слова* ← *адзінка мовы, малако* ← *вадкасць, ліса* ← *жывёліна і інш.* Хочацца спадзявацца, што ўкладанне ідэаграфічнага слоўніка беларускай мовы, у якім будзе прадстаўлены ўвесь слоўнікавы запас ад глабальных семантычных груп (*час, мэта, воля, розум, пачуцці і г.д.*) да невялікіх лексічных груп, – справа бліжэйшай перспектывы. Актуальнасць выдання такога слоўніка бяспрэчная.

Літаратура

1. Общее языкознание: Структура языка. Типология языков и лингвистика универсалий / Н.Б. Мечковская, Б.Ю. Норман, Б.А. Плотников, А.С. Супрун; Под общ. ред. А.Е. Супруна. – Мн.: Выш. Шк., 1995. – 335с.

2. Плотников, Б.А. Основы семасиологии / Б.А. Плотников. – Мн., 1984. – 286 с.

РЕПОЗИТОРІЙ БГПУ